

Lars Fredrik Händler Svendsen

Razumijemo li životinje?

Filozofijski pristup

TIM press, Zagreb 2019.,
preveo Mišo Grundler

Knjiga Larsa Fr. H. Svendsena, norveškog profesora filozofije sa Sveučilišta u Bergenu, izvorno je objavljena pod naslovom *Å forstå dyr. Filosofi for hunde- og katteelskere*, koji bi se mogao prevesti kao *Razumijevanje životinja? Filozofija za ljubitelje pasa i mačaka*.¹ Naslov knjige je 2019. godine dosljedno preveden i na engleski jezik – *Understanding Animals: Philosophy for Dog and Cat Lovers* (Reaktion Books, 2019.). No Mišo Grundler, prevoditelj hrvatskog izdanja Svendsenove knjige, odlučio se za skraćenu verziju naslova u kojem su »naslovne mačke i psi« – kao kućni ljubimci u antrozoologijskoj perspektivi – izostavljeni. Tako je *Razumijemo li životinje? Filozofijski pristup*, u izdanju TIM pressa, naslov hrvatskog prijevoda, čime se možda pridaje i dodatno otežana perspektiva navedenoj knjizi koja ipak želi zadržati ludički, „amaterski“ pogled prema životinjama, kako to uostalom i sâm navodi u knjizi. Inače, Svendsen je autor čiji se prijevodi redovito mogu pronaći u izdanjima TIM pressa: *Strah* (2010.), *Moda* (2010.), *Filozofija dosade* (2010.), *Filozofija zla* (2011.), *Filozofija rada* (2012.), *Filozofija slobode* (2014.), *Filozofija usamljenosti* (2017.) i *Što je filozofija?* (2018.).

Knjiga *Razumijemo li životinje? Filozofijski pristup* zamišljena je kao filozofijsko istraživanje ljudskog odnosa prema životinjama, a posvećena je Kari Händler, Svendsenovoj majci, koja ga je, kako autor navodi, naučila razumjeti životinje. Svendsen u uvodu eksplicira da ovo nije knjiga o životinjama, nego o ljudima, s naglaskom na predstavljanje amaterskog pogleda na životinje, za koji tvrdi da je »jednako vrijedan i pronicljiv kao i znanstvenik«. Slično kao što to čini J. M. Coetzee u akademskom romanu *Život životinjâ*, Svendsen ističe da filozofska tradicija nerijetko isključuje životinje iz sfere razumijevanja te »tvrdi da se životinje može samo objasniti, ne i razumjeti«. Potonje Svendsen dodatno razrađuje u poglavlju »Može li se životinje razumjeti?« u kojem apostrofira da je naša filozofska tradicija posvećena proučavanju karakteristika ljudskog razumijevanja svijeta,

tj. hermeneutici, te da je kao takva gotovo u potpunosti nezainteresirana za razumijevanje životinja. Što se tiče antrozoologijske perspektive, pored one filozofijske i amaterske, Svendsen iznosi vlastita opažanja o svojim mačkama i psima, dok se posebno osvrće na svoju kujicu Lunu (kako je navedeno u prijevodu, ovdje bi se mogao uporabiti i neki drugi neutralni ili poetski leksem – npr. *ženka psa* – međutim, navedena sintagma zbog prve riječi zvuči specifičniji, stoga je možda najbolje *psica*), i mačke Lassea i Geira. Nešto kasnije u knjizi, svoju će pažnju posvetiti i velikim pacifičkim hoboticama. Na tom će tragu spomenuti knjigu *What It's Like to Be a Dog: And Other Adventures in Animal Neuroscience* Gregoryja Bernsa, u kojoj pronalazi odgovore na brojna pitanja i koja ga je potaknula na to da ispitivanju psećeg mozga pomoću magnetske rezonance suprotstavi tzv. »amatersko razumijevanje životinja«. Primjerice, promatranje mahanja pasjeg repa kao daleko pouzdanije pronicanje u životinjsku svijest. U tom kontekstu, amatersko bavljenje životinjama daleko je etičnije od neuroznanstvenog, koje se, u Bernsovu slučaju, pogrešno reklamira kao tzv. »novi manifest za oslobođenje životinja 21. stoljeća«.

Cijela je knjiga prožeta argumentima iz Wittgensteinovih radova (npr. *Filozofija i kultura: Razbacane primjedbe; Filozofijska istraživanja*), pa tako i prvo poglavlje »Wittgensteinov lav i Kafkin majmun« započinje slavnom Wittgensteinovom apoftegmom »Čak i kad bi lav mogao govoriti, ne bismo ga mogli razumjeti«, na što Svendsen nadovezuje slučaj Kafkina obrazovanog majmuna, Crvenog Petra iz novele *Izvjestaj za neku akademiju* (1919.). Nadalje, u poglavlju »Jezik«, koje djeluje antropocentrično, čovjek je određen kao *animal symbolicum*. Svendsen ističe da filozofi nerijetko precjenjuju značaj jezika, apostrofirajući da je jezik sredstvo mišljenja. Jezik to uistinu i jest, no zasigurno ne i jedino sredstvo mišljenja. Drugo poglavlje, naslovljeno »Kako proniknuti u životinjsku svijest«, Svendsen također započinje Wittgensteinovom apoftegmom o ljudskoj duši – »Ljudsko tijelo najbolja je slika ljudske duše«. Međutim, Svendsen smatra da se potonju tvrdnju treba proširiti tako da obuhvaća i životinje:

»Kad se vidi ponašanje živog bića, vidi se njegova duša.«

Međutim, treba istaknuti to da Svendsen pod »dušom« ne misli ni na što natprirodno. Vidjeti dušu znači prepoznati da nekoga vidimo, nekoga sa sviješću i subjektivnošću, a ne tek puki predmet:

»Vidjeti dušu, kao što piše Wittgenstein, ne znači moći gledati kroz svojevrsnu ljusku – naprotiv, jednostavno vidjeti govor tijela znači vidjeti nečiju dušu.«

1

Prikaz je nastao u okviru projekta *Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse*, IP-2019-04-5621, Hrvatska zaklada za znanost.

U poglavlju »Ljudsko obličje« Svendsen podsjeća na to da je etolog i zoolog Frans de Waal skovao pojam »antroponegiranje«, kao suprotnost antropomorfizmu, koji označava poricanje svake sličnosti između ljudi i životinja. Srećom, otkako je američki biolog Donald Redfield Griffin objavio knjigu *The Question of Animal Awareness. Evolutionary Continuity of Mental Experience (Pitanje svjesnosti životinja. Evolucijski kontinuitet mentalnog iskustva, 1976.)*, težišta istraživanja posljednjih su se nekoliko desetljeća počela pomicati u suprotnom smjeru. Potonja knjiga otvara mogućnost drugačijem pristupu od mentofobije (znanstvenoga poricanja svijesti drugih životinja), pristupa koji je često prisutan na Hrvatskoj televiziji. Također, navedena knjiga može se smatrati nastavkom Darwinova projekta koji je započeo s knjigom *The Expression of The Emotions in Man and Animals (Izražavanje emocija kod čovjeka i životinja, 1872.)*. Naime, Darwin se životinjama nije ustručavao pripisati ljudske osobine, poput velikodušnosti i srama.

U poglavlju »Čitanje misli« moguće je pronaći izuzetno zabrinjavajući stav američkog filozofa Petera Carruthersa, po kojem životinje niti imaju svijest, niti osjećaju bol. Svendsen oštro kritizira takav stav, koji ujedno odražava modernu inačicu stoičkog pogleda na životinje. Na tragu Svendsenova navođenja zvjezdica koje nemaju mozak i kojima zato ne pripisujemo svijest, ovdje također valja spomenuti Joan Dunayer, američku teoretičarku prava životinja, koja ističe istinitost tvrdnje da radijalni beskralješnjaci, koji se zrakasto šire od središta prema van, nemaju mozak (barem kako ga se tradicionalno definira), ali zato imaju živčani sustav, te nastavlja: »Ove životinje uključuju rebraše; žarnjake poput meduza, hidri, morskih anemona i koralja; te bodljikaše poput morskih ježeva i morskih zvijezda«, te zaključuje da radijalni beskralješnjaci ipak pokazuju znakove svjesnosti.

»Velike morske zvijezde obično jedu dagnje i lupare. U jednome pokusu velike morske zvijezde obično su prebivale visoko na stjenkama svojih zasebnih posuda. U prvoj fazi pokusa periodično bi se pojavilo svjetlo na 15 minuta. Morske zvijezde ostale bi pri vrhu svojih posuda. U drugoj fazi pokusa svjetlo bi se pojavilo u isto vrijeme kad bi dagnja bila postavljena na dno njihovih posuda. Morske zvijezde bi se brzo spustile da uhvate dagnju. U trećoj fazi svjetlo bi se pojavilo 15 minuta prije no što bi dagnja bila dostavljena. Morske zvijezde bi se spustile polaganije nego u prethodnoj fazi i čekale dagnju na dnu svojih posuda. U zadnjoj fazi svjetlo bi se pojavilo, ali morske zvijezde ne bi dobile nikakvu hranu. Ubrzo su prestale spuštanjem odgovarati na svjetlo. Morske zvijezde razaznale su povezanost između svjetla i dagnje, kao i završetak te veze. Morske zvijezde 'uče', izjavljuje vršitelj pokusa. On upozorava na neutemeljenost pretpostavke da radijalni oblik ili živčani sustav koji se čini jednostavnim podrazumijeva slabu ili nikakvu sposobnost za učenje.

Višestruke studije upućuju na to da živčani prsten morske zvijezde djeluje poput kontrolnog središta – to jest poput mozga.« (Joan Dunayer, *Specizam. Diskriminacija na osnovi vrste*, str. 164–165, prev. Zoran Čiča, Dvostruka duga – Institut za etnologiju i folkloristiku, Čakovec – Zagreb 2009.)

Možemo samo žaliti što Svendsen nije konzultirao i knjigu *Specizam. Diskriminacija na osnovi vrste*, u kojoj se Joan Dunayer trudi poništiti granice između starog i novog specizma. Naime, novi je specizam u navedenom kontekstu ipak prisutan na pojedinim stranicama Svendsenove studije, premda, što se zvjezdica tiče, zaključuje:

»Unatoč tome, može nam se učiniti opravdanim da zvjezdicama pripišemo postojanje svijesti jer nam se njihovo ponašanje naoko doima namjernim i teško ga je objasniti bez svijesti.«

Nakon poglavlja »Inteligencija« slijedi »Kroza zrcalo, u zagonetki«, u kojem, među ostalim, Svendsen ističe da psi i mačke ne prolaze zrcalni test zbog drugačije konstitucije, primjerice, psi se prvenstveno orijentiraju po njuhu (Stanley Coren bi o mentalnim sposobnostima i intelektualnom potencijalu pasa napisao »Njušim, dakle, postojim«), zatim sluhu, dok vid dolazi tek na treće mjesto. Pregled problematičnih vidova zrcalnog testa autora navodi na zaključak da je taj test besmislen po pitanju detektiranja samosvijesti. Nadalje, poglavlje »Vrijeme« problematizira čovjekovo neznanje o tome kako životinje doživljavaju prošlost i budućnost. Nakon poglavlja »Može li se životinje razumjeti?« slijedi poglavlje o okolišu, posvećeno njemačko-estonskom biologu Jakobu von Uexküllu koji je u proučavanje životinja uveo pojam *Umwelt* (okoliš). Pritom potonji pojam ne označava bilo kakvu *okolinu*, već je riječ o subjektivnoj stvarnosti pojedinog organizma. Primjerice, u šetnji sa psom koji ima buhu u krznu, razlikujemo tri različita organizma koja se nalaze u objektivno istom *okolišu*, ali s tri različite subjektivne stvarnosti koje se temelje na njihovom različitom djelovanju spram objektivno istog *okoliša*. Zatim slijedi poglavlje »Kako je biti životinja«, u kojem Svendsen ističe potrebu teriomorfizma. Naime, umjesto da životinjama pripisujemo ljudske karakteristike, potrebno je učiniti obrnuto – ljudima pripisati životinjske karakteristike. U tom se kontekstu navodi knjiga *Being a Beast (Biti zvijer, 2016.)* Charlesa A. Fostera, britanskoga filozofa i veterinarara, koji se pitao o tome kako je to biti divlja životinja. Knjiga predstavlja svojevrsan prikaz njegova nastojanja da šest tjedana preživi (kao jazavac) u spilji u Walesu. Kako doznajemo iz knjige, potonje iskustvo bivanja životinjom obilježeno je gototinjom, hladnoćom i hranjenjem kukcima, crvima i pregaženim *strvinama*. Slično tome,

u članku »Kako je to biti šišmiš?« iz 1974. godine, Thomas Nagel upozorava na to da neuroznanost nikada neće moći u potpunosti objasniti navedeno iskustvo – *šišmišju fenomenologiju*. Nagelov utjecajni članak pogađa u bit problema, a to je pitanje *svijesti (qualia)* ili izraženo njegovim retoričkim pitanjem:

»Ja želim znati kako je šišmišu biti šišmiš. Ako ipak pokušam to zamisliti, ograničen sam sredstvima vlastitog uma, ona toj zadaći ne odgovara.«

Ili kao što navodi Elizabeth Costello, fiktionalni lik iz Coetzeeova romana *Život životinjski*:

»Svakim korakom dok kontinuumom krećem od šišmiša prema čovjeku, tvrdi Nagel, sve je lakše odgovoriti na pitanje: 'Kako je X-u biti X'.«

Naime, Costello (kao Coetzeeov fiktivni alter ego) Nagelovo retoričko pitanje transferira na ljudsko-životinjske odnose, u smislu životinjskoga holokausta, kao i strahota Holokausta u doba Drugog svjetskog rata:

»Kako je to biti šišmiš? Prije no što uspijemo odgovoriti na to pitanje, barem tako predlaže Thomas Nagel, moramo biti sposobni iskustiti život šišmiša putem osjetljivih sposobnosti šišmiša. Ipak, on tu griješi, ili nas u najmanju ruku navodi na pogrešan trag. Biti živim šišmišem znači biti on u potpunosti; biti u potpunosti šišmiš jednako je kao i potpuno biti čovjek – što ponovno znači bivati u cijelosti. Bitak šišmiša u prvom, kao i bitak čovjeka u drugom slučaju – možda; ipak, to su samo sekundarna razmišljanja. Živjeti punoću bitka znači živjeti kao tijelo-duša. Jedno ime za iskustvo punoće bitka je *radost*.«

Slijedi poglavlje o psu, mački i hobotnici, kao trima ključnim životinjama koje je Svendsen najavio u svojem uvodniku o amaterskom bavljenju životinjama. Pritom hobotnice navodi kao suprotne mačkama i psima, životinjama koja su nam donekle slične. Naime, evolucijski putovi čovjeka i hobotnice razdvojili su se prije više od 500 milijuna godina i na prvi se pogled ne može zamisliti živo biće koje se više razlikuje od ljudi. Hobotnice imaju kratak životni vijek, većina ih živi do dvije godine. Oba spola pare se samo jednom u životu. Na temelju značajnih evolucijskih razlika, Svendsen zaključuje da možemo razumjeti samo dio svijesti hobotnice, no većinu ne jer se od njih naprosto previše razlikujemo. Interesantno je da u poveznici s hobotnicom Svendsen ne navodi slučaj Donne J. Haraway i njezino neustrašivo bavljenje tehnologijom, npr. u posredovanju oko kiborga, što ju je učinilo feminističkim antipodom tehnofobnim ekofeministkinjama iz 1980-ih godina. Naime, u svojoj knjizi *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene (Ostajati s nevoljom. Stvarati srodnike u ktulucenu, 2016.)*, umjesto da se stvari gledaju odozgo, Haraway odobrava »tentakularno razmišljanje«, tj. učenje od hobotnice, te sa-

vjetuje usmjeravanje na kompost i oblikovanje novih saveza sa svim stvorenjima s kojima dijelimo Planet.

U poglavlju »Usamljenost i žalost«, među ostalim, ističe se da nije lako utvrditi koje su životinje svjesne fenomena smrti. Budući da se susrećemo samo s tuđom smrću, nikada s vlastitom, svijest o tuđoj smrti prethodi svijesti o vlastitoj smrtnosti. Riječ je o ključnom poglavlju koje govori o usamljenosti i žalosti kućnih ljubimaca i životinja za druženje (engl. *companion animals*). Slijedi poglavlje »Imaju li životinje moral?«, u kojem se navodi esej »Ime psa ili prirodno pravo« Emmanuela Lévinasa, gdje je opisan pas Bobby koji je jednoga dana dolutao u koncentracijski logor u kojem su Levinas i drugi Židovi, zatočenici koncentracijskih logora, bili tretirani kao niža, životinjska vrsta.

»No Bobby nije razlikovao Židove od nežidova, 'niže vrste' od ljudi. On je logorašima Židovima prilazio sjajnih očiju i mašući repom, sve dok ga čuvari nisu potjerali.«

Poglavlje »Ljudi i druge životinje« problematizira suvremenu znanstveno-biološku praksu u kojoj je uvriježeno životinju odrediti kao višestanični organizam bez sposobnosti fotosinteze, koji se hrani i koji hranu predobavlja u crijevima. Tako se zbog navedene definicije ameba ne klasificira kao životinja. Na tom je tragu Thoreau savršeno subvertirao znanstvene definicije životinja, napisavši:

»Najvažniji dio životinje nedvojbeno je njezina *anima*, njezin životni duh, na kojem se temelje njezin karakter i sve osobitosti zbog kojih su nam najzanimljivije. Pa ipak, većina znanstvenih knjiga o životinjama to potpuno izostavlja, a opisuje ih kao pojavu nežive tvari.«

Knjiga završava poglavljem o prijateljstvu, koje Svendsen otvara apoftegmom o Derridaovoj mački te podsjećanjem na to da je knjiga posvećena njegovoj majci koja ga je naučila pazljivo slušati životinje i jednako ih tako promatrati.

»Naučila me da budem smiren i otvoren prema životinjama, a iz toga proizlazi razumijevanje.«

Ovdje se krije i Svendsenov odgovor na naslovno pitanje »Kako razumjeti životinje?«, a koji je blizak Agambenovoj kontekstualizaciji Heideggerova koncepta otvorenoga – »Ni ševa ne vidi otvoreno.« Istina, iako Svendsenov međukulturni stav iz filozofske i amaterske niše ponekad može začuditi, npr. kada navodi kako je nekoć vjerovao da se životinje ne mogu dosađivati, navedena knjiga može biti dobro polazište za razumijevanje samo nekih životinja jer je zamjetno da na stranicama tog hermeneutičkog kruga nema industrijskih životinja predanih holokaustu. Dakle, kako razumjeti životinje koje stoje u redovima za

klanje, njihov strah i drhtanje? Ili kao što je Svendsen završno apostrofirao u svojoj knjizi o filozofiji zla:

»Može li se zamisliti ljudski svijet bez zla? Ne vjerujem, jer zlo je *ljudsko*.«

Suzana Marjanić